

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

TÜRK KÜLTÜRÜ

AYLIK DERGİSİ

290

SAYI 290

YIL XXV

HAZİRAN 1987

İSLÂM HUKUKUNDA ZİMMİLERİN YERİ*

Doç. Dr. Bahaeddin Yeriıldız

İslâm hukukuna göre, ülkeler, a. Darû'l-İslâm yâni müslümanların hâkimiyetinde olan islâm ülkesi; b. Dârû'l-Harp: yâni müslümanların hâkimiyetinde olmayan, müslümanlarla savaş halinde olan ülke; c. Dârû's-Sulh, yâni müslümanlarla barış halinde olan ülke olmak üzere üçe ayrılmıştır. İnsanlar ise, önce müslümanlar ve gayr-i müslimler (müslüman olmayanlar- diye sınıflandırılmış; gayr-i müslimler de, ehl-i harp yani müslümanlara karşı savaş halinde olan harbîler ve ehl-i ahd yâni müslümanlarla andlaşma yapmış olanlar şeklinde iki gruba bölünmüşlerdir.

Müslümanlarla andlaşma yapmış olan (ehl-i ahd) gayr-i müslimler de üç gruba ayrılmıştır :

1. İslâm devletinin himayesini kabul eden zimmîler (ehl-i zimme),
2. Kendilerine eman verilmiş olan müste'minler (ehl-i eman),
3. Kendileriyle barış yapılmış olan muâhedler (ehl-i hudne).

Üçüncü grupta yer alan muâhedler, genelde darû'l-harpte bulunan harbîlerden kendileriyle barış yapılmış olan gayr-i müslimlerdir. Bu sebeple, bizim konumuzun dışındadır. Eman dileyerek yâni müsâde isteyerek İslâm ülkesine giren harbiye müste'min veya müste'men denir. Müste'minler, ticaret yapmak veya başka bir iş amacıyla İslâm ülkesine gelen ve kendilerine bir yıldan az olmamak üzere oturma izni verilen yabancılarıdır. Can, mal, ırz ve namusları devletin güvencesi altında olan, ticaret yapma, mal-mülk edinme, dolaşma, diledikleri yerde ikâmet etme, mesken masûniyeti, öğrenim, inanç, ibâdet hürriyeti ve kamu hizmetlerinden yararlanma gibi haklara sahip olan müste'minler, hiyanetleri ve asâyiş bozucu davranışları görülmedikçe zimmî statüsüyle hukukun himayesinde bulunmaktadırlar.

(*) Bu yazı, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nün düzenlediği Hoşgörülü Türk İdâresi ve Türk Ermeni İlişkilerinde gerçekler semineri (Ankara 13 Nisan 1987)'ne sunulan bir tebliğdir.

Zimmîler ise, İslâm devleti hâkimiyeti altında İslâm ülkesinde sürekli olarak yaşayan ve müslümanlar gibi bu devletin vatandaşları olan gayr-i müslimlerdir.

Zimme, koruma, sahip çıkma, birinin emniyetini taahhüt etme, andlaşma mânâlarına gelmektedir. İslâm devleti, gerek dıştan gerek içten gelebilecek her türlü tehlikeye karşı, kendisine zimme verdiği, yâni himayesi altına aldığı gayr-i müslimlerin can, mal, ırz ve namusu ile bütün haklarını korumayı üstlenmiştir. İşte bu haktan yararlanan kişilere zimmî denilmektedir. Önceleri sâdece ehl-i kitap denilen hristiyan ve yahudiler zimmî olarak telakkî edilirken, daha sonra bunun sınırları genişletilerek, hemen hemen İslâm ülkesinde yaşayan ve müslüman olmayan herkes zimmî kapsamı içine alınmıştır.

İslâm hukukçularının temel eserlerinde zimmîlerin statüleri, hak ve görevleri teferruatlı bir şekilde anlatılmıştır. Hattâ bu konuda, İbni Kayyım el-Cevziyye'nin *Ahkâmü Ehlî'z-Zimme* (El yazması, Haydarabad); Antoine Fattal'ın *Le Statut Légal des non-musulman en pays islam* (Beirut 1938), Abdülkerim Zeydan'ın *Ahkâmü'z-Zimmiyyîn ve'l-müste'minân fî dâri'l-İslâm* (Bağdad 1963) adlı eserleri gibi müstakil monografiler de yazılmıştır. Türkçede de bu konuda özlü çalışmalar vardır. Yavuz Ercan'ın *Osmanlı İmparatorluğu'nda müslüman olmayan halkın hukukî, içtimâî ve iktisadî durumu* (basılmamış doktora tezi) adlı çalışmasının "Giriş" kısmı ve Abdülkadir Şener'in "İslâm hukukunda gayr-i müslimler" adlı araştırması⁽¹⁾ bunlar arasında sayılabilir.

Şimdi ben de, Osmanlı idaresindeki durumlarının daha iyi anlaşılması için, gayr-i müslimlerin İslâm hukukundaki statülerini, özellikle yukarıda bahsettiğim eserlerden yararlanarak özet olarak sunmaya çalışacağım.

İslâm Hukukuna göre, doğrudan doğruya hükümlerle ilgili olan devlet başkanlığı, ordu komutanlığı veya hâkimlik gibi görevler dışında, gayr-i müslimler her türlü devlet hizmetinde çalışabilmektedirler. Peygamber'in Bedir esirlerinden bazılarını müslüman çocuklara okuma-yazma öğretmekle görevlendirdiği, gayr-i müslim Amr ibn Umeyye ed-Damri'yi kendi elçisi olarak Habeşistan'a gönderdiği, Halife Ömer'in binlerce gayri müslimi, muhtelif devlet dairelerinde, itimat ve mesuliyet isteyen çeşitli mevkilere tayin ettiği bilinmektedir.

(1) *Türk Tarihinde Ermeniler*, Dokuz Eylül Üniv. Rektörlüğü Yayını, No: 2, İzmir, 1983, s. 40-46. Aynı konuya Muhammed Hamidullah'ın *İslamda Devlet İdaresi* (Çev: K. Kuşen) İstanbul, 1963, adlı eserinde de özlü bir biçimde temas edilmiştir (s. 88-94; 264-269).

İslâm devletinin himâyesinde bulunan gayr-i müslimler, yâni zim-miler, aynen müslümanlar gibi, istedikleri yerde oturma, dolaşma ve toplanma, inanç, ibadet ve öğrenim hürriyetine ve mesken masûniyetine sâhiptirler. Hiçbir şekilde haklarına tecâvüz edilemez. Çünkü, İslâm Peygamberi, "Kim bir zimmîye eziyet ederse, ona ben hasım olurum ve kıyamet günü onun yakasına sarılırım" demektedir.

Gayr-i müslimler, kadın, erkek, çocuk veya ihtiyar bütün müslümanların asgarî bir nisab üzerindeki mal varlıkları için ödemek zorunda oldukları **zekat** vergisinden muaftırlar. Askerlik yapma mecburiyetleri de yoktur. Buna mukabil bütün müslümanlar mecburî askerlik hizmetine tâbidirler. Gayr-i müslimler bir nevî muhtariyetden de faydalanmakta, dâvâları kendi hususî kanunlarına göre kendi dindaşları tarafından görülmektedir. İşte bu avantajlarına karşılık, onlardan sadece, adam başına cizye denilen senelik bir vergi alınmaktadır. Cizyeyi, ekonomik durumlarına göre belli miktarlarda yalnız erkekler ödemek zorundaydılar. De-liler. kadın ve çocuklar, fakirler, körler, işsizler, kilise, havra ve manastırlarda inzivaya çekilmiş din adamları cizyeden muaftırlar. Yine İslâm hukukuna göre, kendi arzularıyla askerlik yapan gayr-i müslimler de, bu görevleri müddetince vergiden muaf tutulmuşlardır. Belli kamu hizmetlerinden çalışanlar üzerinden ömür boyu cizyenin kaldırıldığına dair örnekler vardır. Meselâ, Kahire'den Kızıldeniz'e açılacak kanalın güzergâhının seçimi konusunda hizmeti geçen bir gayr-i müslim, Hz. Ömer tarafından hayatı boyunca vergiden muaf kılınmıştır.

Diğer taraftan, müslümanların elde ettikleri ürünler üzerinden verdikleri öşür vergisine karşılık, gayri müslimler de arazi üzerinden haraç adı altında bir arazi vergisi ödemektedirler.

Görüldüğü gibi, aynı hükümlere tâbi tutulmalarına rağmen müslümanlarla müslüman olmayanlar arasında bir vergi eşitsizliğinden söz edilemez. Hattâ genel bir değerlendirme yapıldığında, gayr-i müslimlerin daha avantajlı oldukları da söylenebilir. Şöyle ki, daha önce de bahsedildiği gibi, asgarî bir haddin üstündeki servet üzerinden alınan zekat vergisini ödemekle yükümlü olan sadece müslümanlardır. Halbuki bu vergiden istifâde edenler arasında gayr-i müslimler de vardır. Çünkü bu verginin dağıtımıyla ilgili olan âyette geçen **mesâkîn** kelimesini, bizzat Hz. Ömer İslâm ülkesinde yaşayan hristiyan, musevî ve diğer gayr-i müslim vatandaşlar mânâsına geldiği şeklinde yorumlamış; bu gruba giren gayr-i müslimlerin cizye vergilerini üzerlerinden kaldırdığı gibi, onlara beytü'l-malde yani devlet hazinesinde toplanan müslümanların ödediği zekat gelirlerinden yardımda bulunmuştur. Diğer taraftan, Ömer ibni Abdülaziz'in, kendi hilâfeti zamanında düşman tarafından esir alınan gayr-i müslim

tebaanın da herhangi müslüman tebaa gibi devlet bütçesinden fidyeleri-
nin verilerek hürriyete kavuşturulmalarını emrettiğini İbn Sa'd naklet-
mektedir. Buna rağmen, cemaat idareleri vasıtasıyla gayri müslimlerden
toplanan vergiler, münhasıran yine cemaatlara sarf olunmaktaydı.

İslâma göre özel hukuk açısından, müslüman bir erkek, ehl-i kitaba
mensup bir kadınla evlenebilir ve bunların çocukları müslüman olur.
Ehl-i kitaba mensup bir erkek, müslüman bir kadınla evlenemez. Bunun
dışındaki hususlarda müslüman ve zimmi, esas olarak, mülkiyet, akidler
ve borçlar hukuku yönünden eşittirler. Bununla birlikte, gayr-i müslim-
lere, kendi aralarında domuz ve içki alım-satımına müsaade edilerek, bazı
istisnâî haklar tanınmıştır. Gayr-i müslimler müslümanlarla kiralama ve
alım-satım akitleri yapmak, şirket kurmak, birbirine vekâlet vermek ve
şufâ hakkına sahip olmak gibi bütün haklardan yararlanırlar. Bu tür
muâmelelerde onlarla müslümanlar arasında hiçbir fark yoktur. Ancak
gayr-i müslimler, silah ticareti gibi, müslümanlara zararlı olacak işleri
yapamazlar. Müslüman veya müslüman olmayanlar, birbirlerini ücretle
kendi işlerinde çalıştırabilirler.

Gayr-i müslimler, kendi vakıf ve hazır kurumlarını korumak ve ye-
nilerini kurmakta serbest oldukları gibi, müslümanların vakıf ve hayır
kurumlarından da yararlanabilmektedirler.

Gayr-i müslim mezarlıklarının müslümanlarınkı kadar saygı görmesi
ve hayattayken canlarına, mallarına ve şereflerine hürmet edildiği gibi,
öldükten sonra da kemiklerine bu hürmetin gösterilmesi gerekmektedir
(Hanefilere göre).

Gayr-i müslimler, asker elbisesi müstesna ve giyinmelerinde kendile-
rini müslümanlara benzetmemek şartıyla hernevi elbise giyme hakkına
sahiptirler. Bu durumu bazı yazarlar şöyle yorumlamaktadırlar: Hükü-
mete iştirak etmeyen sınıflara mensup kişiler aşağılık duygusuna düşe-
bilir ve kendilerini idare eden insanlar gibi, giyinmek isteyebilirler. Böyle
bir durum onların cemaat kültürünü öldürebilir. İslâm devletlerinin hima-
yesinde yaşayan gayr-i müslim tebaya, İslâm'ın giyim konusunda veya
benzer sosyal tezahürlerde müslümanları taklit etmemeyi emretmesi, on-
ların menfaatine olmuştur. Böylece İslâm ülkesinde yaşayan müslüman
olmayan topluluklar, kültür bütünlüklerini ve millî benliklerini koruma
imkanı bulmuşlardır.⁽²⁾

İslâm ceza hukukunun uygulanışı açısından müslümanlarla zimmler
arasında pek fark yoktur. Ancak içki kullanma cezası gayr-i müslimlerde
uygulanmaz. Zimmi kısas bakımından müslümana eşittir.

(2) M. Hamidullah, a.g.e, s. 92.

İslâm hukukuna göre, İslâm ülkesinde oturan gayr-i müslimler adlı muhteriyetten faydalanırlar. İslâmiyet'in ilk devirlerinden itibaren, İslâm devletlerinde, gayr-i müslimlerin kendi hukuk ve hâkimleriyle faaliyet gösteren hristiyan, musevî ve aynı dinlerin çeşitli mezheplerine mahsus mahkemeler tesis edilmiştir. Gayr-i müslimler, kendi cemaatlerine ait mahkemeye baş vuracakları yerde, kendi arzu ve istekleriyle dâvâlarını İslâm mahkemesine arzederlerse, bu hak da onlardan esirgenmezdi. Nitekim tarihte bu tür uygulamaların sayısı ümid edilemeyecek derecede çoktur.

İslâm hukukçularına göre, gayr-i müslimlere tanınan himaye hakkının daha doğrusu zimme mukavelesinin sona ermesine sebep olan durumlar da şunlardır :

1. İsyan
2. Cizye vergisini ödeme mecburiyetini red
3. Hükümete itaatı red
4. Hür bir müslüman kadınla zina
5. Bir düşman devlet ferdine melce hakkı verme ve bu devlet lehinde casusluk yapma
6. Allah'ın Resül'ünün ve kitab'ının kutsiyetine tecâvüz etme
7. Bir müslümanın dinden dönmesine sebep olma,
8. İslâmın aziz tuttuğu prensiplere açıktan açığa muhalif hareketlerde bulunma,
9. Haydutluğa kalkışma,
10. Fahiş faizli muamelelere düşkün olma, vs...

Ancak, mezhepler arasında bu konuda tam bir görüş birliği yoktur. Uygulayıcılar, teorisyenlere nazaran daha müsâmahakâr ve daha ılımlı görüşler benimsemişlerdir.

Netice itibarıyla, denebilir ki, İslâm Hukukunda bütün insanların temel haklarına, din ve inançlarına saygı gösterilmiştir. Joseph Schecht'in ifâdesiyle, "İslâm hukuku, gayri müslimlere, ancak doğrudan doğruya ve pek seyrek olarak da dolaylı olarak müslümanları ilgilendiren hususlarda müdahale eder. Bunun dışında gayri müslimlere, müslümanları ilgilendirmemek şartıyla tam bir hukukî hürriyet sağlanmıştır. Dinî hususlarda hürriyet, açık bir şekilde güvence altına alınmıştır ki, işte bu Ortaçağlarda yaygın olan ve kısmen bugüne kadar hâkimiyetini sürdüren, kazaî yetkileri de dâhil olmak üzere, gayr-i müslimlerin gerçek hukukî muhtariyetinin temelini teşkil eder."⁽³⁾.

(3) İslâm Hukukuna Giriş, (Çev: M. Dağ, A. Şener), Ankara, 1977, s. 141.